Print Date: 18 March 2022. Source: Page 2, ha-boḳer - הבקר, 4 February 1946 *** "Historical Jewish Press", The National Library of Israel and Tel Aviv University

יודנראט של וורשה

בתי הספר במחתרת

מאת הלל זיידמן

אחת הדאגות הגדולות ביותר בגיטו היתה הילדים. ילדי ישראל נשארו מתחילת הכיבוש בלי בתי ספר. עברו שנתים, ועדיין לא היתה לילדים אפשרות ללמוד בבתי הספר. מה עשו? מה שעשו בכל יתר צרכי החיים החשובים: למדו במחתרת.

כל ארגון של בתי ספר, שהיה קיים לפני המלחמה ופורק על ידי הגרמנים, חידש את פעולתו במחתרת. אספו את המורים, יסדו שעורים, חבורות ילדים, בתי ספר. הג'וינט והעזרה העצמית היהודית נתנו אור כך את הכספים הדרושים. מצאו דירות ויצרו את הצורות החיצוניות, זאת אומרת את הפיקציות והאמתלאות, המחפות על התוכן הממשי של פעולת בתי הספר.

אחת הצורות הללו היו „פינות הילדים", שהיו קיימים כמעט בכל בית, או בכל גוש בתים. בפינות הללו היו ילדים מתחת לגיל בית הספר מבחינה עקרונית (למעשה היו בהם יותר ילדים בגיל בית הספר) מקבלים תזונה נוספת בצורת מרק ופרוסת לחם מרוחה בריבה. בפינה היה גם מטבח, ששם בישלו בשביל הילדים. לכל פינה היה מחנך או מחנכת, או אחדים. הם היו למעשה מורים או מורות. לימדו לילדים לימודים שונים, כמובן במידה מצומצמת, העיקר היו לימודים יהודיים, עברית ודברי הימים. למדו לילדים גם שירים עבריים. כל אחת הפינות היתה נתונה להנהלה ולהשגחה של אחד מזרמי בתי הספר הקודמים. החברות „טאז" ו„צנטוס" עסקו בעיקר בצד האדמיניסטרטיבי, הטכני והכספי של כל הפינות, ואילו הצד הרוחני והפדגוגי היה בידי הזרמים השונים.

חוץ מזה יסדו לעדי הבתים (שעליהם ידובר למטה) מטבחים לילדים כדי לתת תוספת מזון לילדים רעבים. גם במטבחים אלה עסקו מורים ומורות.

הזרם הנפוץ ביותר היה מוסד החינוך הדתי. מיד לאחר חג הסוכות שנת ת"ש נוסדו חדרים „יסודי התורה" בכל וורשה, ובחורף אותה שנה נפתחו בתי הספר „בית יעקב" או שעורים. גם ארגון בתי הספר של המזרחי „יבנה" חידש את בתי ספרו. אחר כך התחדשו גם בתי הספר של „תרבות" העברית ולבסוף גם „צישא" האידישיסטית. כך קמו כמעט כל הזרמים שלפני המלחמה. כמעט, מפני שבתי הספר „שולקולט" (אידישיסטים מתונים) ואגודות בתי הספר המתבוללים לא הצליחו לחדש את כוחותיהם. „שולקולט" נבלע במקצת ב„תרבות" ובמקצת ב„צישא", ובתי הספר של המתבוללים נעלמו לגמרי. ההורים, שהקפידו על חינוך כזה, הוכרחו ללמד את ילדיהם על ידי מורים פרטיים. מורים פרטיים הורו בכלל כמה לימודים. כל יהודי, שהיו לו האמצעים לכך, השתדל ללמד את ילדיו לימודים שונים.

חוץ מזה נתקיימו הרבה ישיבות וסתם קיבוצי בחורים לומדי תורה ושעורים שונים. אלה היו לגמרי במחתרת, זאת אומרת לא היו להם שום צורות חיפוי כלפי חוץ. הם היו מוחבאים במקומות סתר שונים. על פי רוב היו עומדים משמרות ליד שערי הבתים כדי להזהיר אם יבואו מלאכי החבלה הגרמנים. למדו יומם ולילה. היו עשרות קיבוצים כאלה. הם היו נתונים להשפעתו ולהשגחתו של הרב ר' מנחם זמבא, הרב יהודה אריה פרימר, הרב מקוז'יגלוב, ראש ישיבת לובלין לשעבר, הרב אברהם ויינברג ועוד. גם בקצת מנינים חסידיים למדו בהסתר. עשו חשבון, שבישיבות ובשעורים למדו יותר משלושת אלפים בחורים. אין ערוך למסירות הנפש אם לשים לב לזה, שהם היו לגמרי מחוץ לחוק וסבלו מצוקה.

ביחוד ראויים להזכר שני מרכזי לימוד, שהיה להם אופי של בתי אולפנא גבוהים. אלה הם השעורים לחלמה ישראל כהמשך המכון למדעי היהדות בהנהגת ד"ר מנחם שטיין ובהשתתפות פרופסור ד"ר מאיר באלאבאן, ד"ר יצחק שיפר ואחרים, והשעורים למורות „בית יעקב" כהמשך הסימנריון „בית יעקב" כהמשך הסמינריון „בית יעקב" בקרקוב בהנהלת י. ל. אורליאן וא. ז. פרידמן. שני המוסדות האלה היו במחתרת.

ב־2 בינואר 1942 ניתן למועצת היהודים הרשיון לפתוח בתי ספר לחמשת אלפים ילדים. אבל הרשיון הזה הוגשם כולו רק באפריל 1942, ובזה מתחילה תקופה חדשה בתולדות בתי הספר היהודים בגיטו.

לרשיון כזה השתדל נשיא הקהלה המהנדס אדם צ'רניאקוב משעת הקמת הגיטו. לבסוף נתקבל ביגואר 1942. צ'רניאקוב כינס את נציגי כל ארגוני בתי הספר, שהיו קיימים לפני המלחמה, למועצה כיצד להרציא לפועל את הרשיון. היו נוכחים מטעם הארגון הדתי „חורב" — א. ז. פרידמן והלל זיידמן, מטעם „תרבות" — מנחם קירשנבאום וד. שקלאר, מטעם צישא — סוניה נובוגרודסקה לטאוריצי אוז'ן, מטעם „יבנה" — שלמה מאזור ויהודה יפת; מטעם „שולקולט" — ד"ר יז'י הרשפינקל ושכנא זאגאן; מטעם בתי הספר היהודים בפולנית גב' נתנבלוט וד"ר פליציה צ'רניאקוב. מטעם „בית יעקב" — יהודה לייב אורליאן ואברהם מרדכי רוגובי. כן השתתפו מנהלי מחלקת בתי הספר ליד הקהלה — שמואל הורנשטיין וד"ר מאיר טויבר.

נציגי הזרמים השונים הציעו למסור להם את ארגון בתי הספר. אבל צ'רניאקוב לא הסכים. הוא אמר:

— כשממלאים את גזירות הגרמנים, עלי לעשות את זאת, וכשיש אפשרות לעשות משהו למען היהודים — רוצים אתם להוציא את הקהלה מן הכלל?

נמצאה צורת שיתוף פעולה בין הזרמים והקהלה. הקהלה תדאג לדירות (באמצעות משרד השיכון) ולכספים, ובתי הספר יאורגנו על ידי הזרמים. כמפתח להקצבת ישמש מספר התלמידים והתלמידות. שיורשמו בבתי הספר. מחלקת בתי הספר ליד הקהלה תטפל בצד הטכני והאדמיניסטרטיבי של בתי הספר ותאשר את המורים. המשכורת למורים תשולם על ידי הקהלה.

לזרמים השונים היה חבר מורים, שעסק עד כאן בהוראה במחתרת. לפיכך נעשו הכנות לפתיחת בתי הספר במהירות רבה. בהזדמנות זאת מסרו נציגי הזרמים דין וחשבון על פעולתם במחתרת. לפני מונח הדין וחשבון של מוסדות החינוך של אגודת ישראל. והנה מספרים אחדים ממנו: בשנת 1940 היו פועלים 114 מחנכים ו־12 מורות מ„בית יעקב", חוץ מזה היו בישיבות 16 רבנים משגיחים. בסך הכל למדו בכל המוסדות הללו 2250 ילדים. בשנת 1941 היו קיימים 46 חדרים „יסודי התורה" ובהם היו 132 מחנכים, ארבעה שעורים „בית יעקב" ובהם 16 מורות, 6 ישיבות קטנות ושתי ישיבות גדולות. בכל המוסדות הללו למדו לערך 3500 ילדים ונוער.

לכל זרם היתה תכנית משלה. הגרמנים לא התערבו בענינים הפנימיים של בית הספר. הם רק אסרו ללמוד גרמנית. והיהודים היו מרוצים מזה.

פתיחת בתי הספר היה לה ערך רב בגיטו. קודם כל ניתנה לאלפי ילדים האפשרות ללמוד בצורת תקינה. שנית, קבלו הרבה משכילים, שהיו מחוסרי עבודה וחיו במצוקה, הזדמנות לעבוד ולהרויח. אלה שלימדו עד עכשיו במחתרת השתחררו מן הסכנה והפחד של המחתרת.

גם בבתי ספר אלה קיבלו היהודים תוספת מזונות. דבר זה שימש כח מושך, ביחוד לילד דלת העם. אבל בתי הספר לא יכלו לקלוט את כל הרוצים ללמוד.

פרשה לעצמה הם גני הילדים שייסד צ'רניאקוב באפריל 1942. על חרבות של בתים מופצצים, על תלי בסיסים, טיט ולבנים בנו מהנדסים וארדיכלים יהודים, ביחוד אבין פליטי גרמניה והמגורשים משם, הרים יעמקים, נטעו עשבים ועצים ויצרו גן עדן לילדים. שני גני ילדים כאלה ששימשו מופת איך הצליחו יהודים ליצור אפילו בתנאים הקשים ביותר הכל, ואפלו טבע (טבע מלאכותי, תחליף לטבע), נוצרו על חרבות הבית מספר 21 ברחוב גז'יבובסקה (שם היה הסמינריון של המזרחי „תחכמוני") ובחצר הבית פינת פ'ראנצישקאנסקה ונאלבקי. אלפי ילדים היו מתעמלים בימי האביב והקיץ של שנת 1942 בהשגחת מורים מדופלמים.

בחודש מאי שנת 1942 נערכו תהלוכות אלפי ילדים במגרשי הספורט הגדולים הללו.

בתי הספר היו גורם חשוב בחיי הגיטו והכניסו הרבה עידוד ורצון להחזיק מעמד.

היו גם שיעורים בעלי רמה אוניברסיטאית: ליהדות ולטבע. הם היו קיימים גם קודם לכן במחתרת, ועכשיו אושרו על ידי השלטון הגרמני בצורת שעורים סדגוגיים. צ'רניאקוב השיג רשיון להם בטענה, שחסרים מורים לבתי הספר (למעשה לא היה הדבר נכון), ויש צורך בשעורים להכשרה. בראש השעורים ליהדות עמד ד"ר מנחם שטיין, ובהם השתתפו כמרצים פרופ' מ. באלאבאן, ד"ר יצחק שיפר, המנהל בלוך, ד"ר נתן אק, ד"ר אסתר מארקין, ד"ר עמנואל רינגלבלום, ד"ר סירקין־בינשטיין, ד"ר שוואַרץ, ד"ר סולו נוסנבלאום והילל זיידמן. בראש השעורים לטבע עמדו ד"ר ברונו וויגאוור וד"ר צוייבום ובהם השתתפו: פרופסור ד"ר צנטנרשווור, פרופ' ד"ר הירשפלד ואחרים. שני המוסדות היו בעלי רמה גבוהה. הפרופסורים של האוניברסיטה שהורו שם הבטיחו לתלמידים ולתלמידות, שהבחינות יובאו בחשבון באוניברסיטה אחרי המלחמה.

עם אישור בתי הספר לא יצאו כל המוסדות מן המחתרת. הישיבות והקבוצים של לומדי התורה נשארו גם להבא במחתרת. הם לא יכלו לקבל אישור. הם למדו תורה הלאה בעוני ובסכנה. וגם לאחר זמן, כשפורקו בתי הספר בשעת הוירושים והשחיטות, לא חדלו ללמוד תורה בבונקרים ובמחבואים. עד שבאה המרידה ב־19 באפריל 1943 והוציאה אותם אל הרחוב לקרב.

ועדי הבתים

בתוך חוסר המגן וקוצר היד של תושבי הגיטו הרגיש כל אחד את הצורך הנמרץ לארגון, לליכוד. כדי להחזיק מעמד בכוחות משותפים. צורות הארגון הקודמות, כגון מפלגות מדיניות, אגודות מקצועיות, מנינים וכדומה לא היו מסוגלות לתנאים החדשים. ראשית כל, היתה קשה התחברות בין שכונה לשכונה ואפילו מרחוב לרחוב. לא קל היה לעבור את הרחוב. על כל צעד ושעל ארבו סכנות, ובערבים היה בכלל אסור לצאת. חוץ מזה נעשו האגודות המקצועיות למעשה מיותרות (מנהיגיהן טיפלו בפעולת עזרה).

ובכן יסדו היהודים ועדי בתים. בכל בית ובית התכנסו דיירי הבית ובחרו ועד הבית. הועדים עסקו בכל הענינים, שהיו שייכים לדיירי הבית. הם היו מייצגים את הבתים כלפי הקהלה, מחלקים את המעמסות של הגזירות שהיו מוטלות יום יום, מגינים על הדיירים בענין מסים וכדומה.

ביחוד עסק ועד הבית בעזרה לדיירים הנצרכים. היו הרבה סוחרים שירדו מנכסיהם. מחוסרי עבודה, משכילים רעבים. בשביל חולים ונצרכים היה הועד מאסף תמיכה בין הדיירים האמידים והשתדל להשיג עזרה מן המוסדות הכלליים כגון „ג'וינט", עזרה יהודית עצמית והקהלה. כמה ועדי בתים סידרו מטבחים בבתים לדיירים עניים וגני ילדים.

ועדי הבתים דאגו גם לצרכים רוחניים. לפני פתיחת בתי הספר היו עורכים בבתים שעורים, פגות ילדים, הרצאות וספריות.

צריך לדעת, כי מחמת המבנה המיוחד של הבתים בוארשה על החצרות המרובות שלהם, שבהם היו מרוכזים כבר לפני המלחמה דיירים רבים, נתלקטו בימי הכיבוש בבתים אלפי אנשים. בשעה 6 בערב בחורף, ובשעה 8 בקיץ היו השערים נסגרים מחמת העוצר. יושבי הבית היו מסוגרים מן העולם החיצוני והיו עיירת לעצמה. לפעמים היה מספר הצפופים בבית אחד יותר ממספר תושבי קהילה שלמה בישראל. המצוקה, הצרות המשותפות, הסכנה קרבו את בני האדם. דיירי בית, שיכולו לגור שנים דלת ליד דלת ולא להכיר זה את זה, נתקרבו עכשיו. הבינו את העמקות של הכתוב: „טוב שכן קרוב מאח רחוק". איש את רעהו עזרו.

היו מתכנסים בלילות החורף הארוכים לשמוע חדשות, ידיעות מן החזית, נאומי רוזבלט או צ'רצ'יל. אנשים הכירו זה את זה ונתרועעו והיו חברה. בראש החברה הזאת עמד ועד הבית, שהיה מורכב מן התושבים החשובים ביותר ומצעירים בעלי מרץ.

ועדי הבתים היוו תאים חברתיים מועילים, שמלאו תפקיד חשוב וחיובי בחיי הגיטו. היחיד הסובל לא הרגיש עצמו גלמוד. היתה לו כתובת לפנות אליה: ועד הבית. אלה שהרויחו הרבה לא יכלו להשתמט בקלות מן החובה לעזור לנצרכים: הועד אשר בבית תבע במפגיע וידע ממי לתבוע.

ועדי הבתים הוכיחו, שיהודים מסוגלים להתארגן בעת צרה, לחיות חיים משותפים ולעזור איש את רעהו.

בפרק הבא — בגליון הקרוב — „הרבנות בגיטו וואר"שה"